

Sait Çetinoğlu: 1915 Soykırımı'nda Kürtler'in Rolü ve Hamidiye Alayları Üzerine

Posted on 07/01/2019

Ermeniler'in bu coğrafyadan kazınmasında en büyük suçlu İttihat ve Terakki ile Alman ortakları olmasının yanında bin yıllardır bu coğrafyada yaşayan bir halkın bir anda ortadan kaldırılması sadece ordu ve Teşkilat-ı Mahsusa çetelerinin örgütlediği cezaevinden çıkardıkları canilerden teşkil edilen çetelerin yanında yerel halkın da Soykırımı destek vermesi, İttihatçı canilerin işlerini tereyağından kıl çeker gibi düzenli bir şekilde gerçekleştirmelerinde en büyük kolaylık sağlamıştır. Bu Kırımı her bölgeden ve her milliyetten yerel halk iştirak etmiştir. Her milliyet 1894-96 katliamları sırasında edindiği gerekli tecrübeyi 1915 sürecinde uygulamıştır. Her milliyetin mensuplarından ittihatçılara suç ortağının çıktığı gibi Kürtler'de bu işbirliğinden vareste değillerdir. Üstelik Kürtler'in Hamidiye katliamları sırasındaki tecrübeleri diğerlerinden çok arttığını söylemekte sakınca yoktur. Hamidiyeler bu işlem için örgütlenmişlerdir. Bugün de bu hamidiye artığı aşiretler korucu olarak işlevlerini kendi halkına karşı yürütmektedirler. Bu kısa yazının amacı Kürtleri karalamak değildir. Soykırımı katılan her milliyet gibi Kürtler'in de sorumluluğunun tartışılmasına katkıda bulunmaktır. Ermeniler'in en yoğun olarak yaşadığı bölgede bugün yaşayanların geçmişle ilgili söyleyecek şeyi olmalıdır. Kürtlerin bu gün mağdur durumda olması geçmişlerinin sorgulanmasına engel değildir ve olmamalıdır. Bu kısa yazı, bu konuda ki sağlıklı ve dürüst tartışmalara ve incelemelere bir katkı niteliğindedir.

Bu tartışmanın ne yararı var sorusuna Kürt araştırmacı Naci Kutlay şu sözleriyle karşılık vermektedir: "1915 ve sonrasında yaşananları, yaşlılardan çok dinledim. Seçim çalışmalarında gezdiğim yörelerde bu bilgilerim zenginlik kazandı. Yazdıklarımın dışında, söyleşi ve konferanslarda da dile getirdim. Kürtler'in ve aydınların kendileriyle hesaplaşmaları gerektiğini söyledim. Herkes bana hak verdi, yalnız bir arkadaş; 'buna gerek

var mı? Kürtlere ne yararı var bunun?' dedi. Ben bunu, bir 'travmanın neden olduğu yaranın' onarımında gerekli olduğunu söyledim. Gereksiz bir 'yük'ten kurtulma olduğunu dile getirdim. Birçok Kürt feodallerinin zenginliklerinde bu Ermeniler'in payı var. Herkes yazdı. Dr. Hikmet Kıvılcımlı da 1930'ların başlarında Elazığ Cezaevi'nde yazdığı 'İhtiyat Kuvvet: Şark' eserinde değindi. Son yıllarda sayısız belge, anı ve araştırmada ele alındı. Kürt aydınları bu konuda yaşananları es geçemezler diyorum. Sultanların ve İttihat Terakki yöneticilerinin günahına yöre Kürt feodalleri de ortak oldular. Bazı Kürt önde gelenlerinin Ermenileri korumuş olmaları (Koçgiri, Dersim ve Müks'te) bu gerçeği değiştirmez. 'Devlet yaptırdı' diye bir mazeret olamaz. Bence bu konu ayrı ve derinlikli bir araştırma konusu olmalıdır. Beni de onlardan biri kabul ediyorsanız, Kürt aydınlarının tarihe karşı böyle bir borçları var."^[1] Naci Kutlay'ın sözlerine şunları da eklemeliyim: Hakkari bölgesinde, gerek 1894-96 gerekse 1915 ve sonrası Hristiyan kıyımlarında Pinyaniş Aşiretinin önemli rolleri bulunmaktadır. Bu kıyımlarda etkin rol alan Aşiretin reislerinden Evliya Bey'in torunu Evliya Parlak'ın 1980 darbesinden sonra kurulan Danışma Meclisine üye seçilmesi bir tesadüfmüdür? Yoksa bir devamlılığa mı işaret etmektedir? Kürtler bu soruyu kendilerine sormalıdırlar. Evliya, sadece küçük bir örnektir. Bunun gibi çok örnekler çoktur. Kürt araştırmacılar öncelikle bu gibi olayları günışığına çıkarmalıdırlar. Geçmişteki kıyımlardan sorumlu aşiret mensuplarından birçok kişinin bugün kendi deyimleriyle Kürt Özgürlük Hareketinde yer alması Kürtlerin sorumluluğunun sorgulanmasına engel değildir. Pinyaniş aşiretinden bir çok kişi gibi İsa Parlak'ın Kürt Özgürlük Hareketi mensubu olarak Çukurca'daki bir çatışmada hayatını kaybetmesi bir şeyi değiştirmez.

Nasname'deki önceki yazımda (1915 Soykırımı sürecindeki Kürtler üzerine kısa birkaç not) amacımın polemik olmadığını özellikle belirtmiştim. Bu tartışmadan kaçma anlamına gelmez bu olguyu aklı başında herkesle tartışmaya da açtım. Yazımda Kürdistan'daki Ermeni Soykırımı'na Kürtlere yakın bir şahsiyet olan Binbaşı Noel'in Kürdistan'da bulunduğu sırada günü gününe tuttuğu notlarından okuyucuya bir bakış açısı sağlamaktı. Yazıya ek olarak yazığım ikinci yazı (1915 Soykırım Sürecine Kürtler'in dahline ek) ise okuyuculardan bazılarının konuyu anlamakta çektikleri güçlüğü (yada anlamakta ısrar etmelerinin) izale

edilmesine yönelikti. Yazıda söz ettiğim Kürt işbirlikçilerinin -ne yazık ki bazı okuyucu için bunlar önderdir(!)- İttihaçılar ve ardılları Kemalistler tarafından beslenmesi, para ve ünvanlar la taltif edilmesine, ayrıcalıklar sağlanmasına dair belgeler arşivlerde doludur. Ben burada birkaç tanesine yer vereceğim:

Hacı Musa'nın Ermeni Soykırımındaki rolü üzerine ayrıntılı bilgi için Recep Maraşlı, Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı, Peri Yayınları, Ed. Ahmet Önal, 2008, s 280-294, ayrıca 13.3.2009 tarihli Agos/kirk'te Gulizar'ın öyküsüne bakılabilir.

28.6.1921 gün ve 975 sayılı kararname ile "Muş'taki Kürdi lakaplı Hacı Musa'ya 50 altın verilmesi" BCA. 30.18.1./ 3.26.6.

10/7/1921 gün ve 1059/232-5 sayılı kararname ile "Hacı Musa Kürdi'ye, Müdafaa-i Milliye ve Dâhiliye Vekâletlerince toplam 1000 lira gönderilmesi." BCA. 30.18.1.1/3.30.10.

19.9.1923 gün ve 2787 sayılı karar Sımko Ağanın Van'a yerleştirilmesi ve oğlunun kendisine teslimi BCA 30.18.1.1/7.34.10 (Sımko, Asur patriği Mar Şamun'la sorunları çözmek üzere O'nu evine davet etti. Yemekten sonra ve sorunları konuşmanın ardından misafirlerini yolcu edeceği zaman, önceden hazırlıklı adamlarına Mar Şamun'u ve yanındakileri öldürttü.^[1])

1.7.1918 tarihli "Dersaadet'te mukim Haydaran aşireti reisi Hüseyin Paşa'ya örtülü ödenekten yardım yapılması." BCA 272.74/67.29.3

21.3.1926 Aile efradını Adana'ya nakletmek isteyen Malatya mebusu Hacı Bedir ağa için Tarsus ve Mersin'de bulunan çiftliğin ve bazı evlerin tahsis edilmesi BCA. 30.18.1.1/18.20.15

27.1.1921 tarih ve 620 sayılı karar "Fırat vadisinde ve civarındaki çeşitli aşiret başkanlarının bazı unvan ve para verilerek taltif edilmesi" BCA 30.18.1.1/2.33.6

9.10.1920/ 5-13 Haydaran aşireti reislerinden BMM üyelerinden Hüseyin'in Muradiye kazasında ihale olunan öşür vergisi için yapılacak muameleye izin verilmesi. BCA 30.10/4.23.13.

3.11.1917 Hakkari eski mebusu Seyid Taha'nın Adana'da meskün kardeşi Seyid Abdülhakim'e maaş bağlanması BCA 272.74/65.18.11(Seyid Taha da Hakkari yöresindeki hristiyanların yok edilmesinde etikili bir Kürt figürüdür)

Benden bu kısa yazıda bu kadar örnek yeter sanırım. Bu konuda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde ki Aşair ve İskan Umum Müdürlüğünün evraklarında istemediği kadar belge bulabilecektir.

İşbirliğinin yanında Kürtler'in 1915 Soykırımındaki rolleri geniş bir külliyat oluşturur. Ancak bu coğrafyada ne yazık ki okumadan ziyade kulaktan dolma kahve sohbeti kültürü daha popüler olduğundan bu külliyata bazılarının itibar etmediğini görmekteyiz. Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarıyla birlikte, Hamidiye kadroları da Kemalist (2. Jöntürk) hareketin en önemli payandaları olmuştur. Bu sürekliliğin eşsiz prototipi olarak Hamidiye komutanı Mutki'li Hacı Musa Beg'i ve Teşkilat-ı Mahsusa reisi İpsiz Recep'i gösterebiliriz. Hacı Musa ve İpsiz Recep^[3] bu üç dönemin en önemli figürlerinden olup kesintisizliği sembolize ederler. Bu eli kanlı çetecilerden İpsiz Recep, Televizyon dizisi olarak devlet televizyonunda gösterilmeye devam etmektedir. Boğazına kadar Ermeni Soykırımına batmış Hamidiye alayı komutanı Hacı Musa Beg dizinin ne zaman gözümüze sokulacağını beklediğimi ifade etmek isterim. Muş katliamından canlı olarak kurtulan Taşnaktsutyun Van Mebusu Vahan Papazyan anılarında Muş'ta katliamlardan kurtulabilen Ermeniler'in sığındıkları dağlarda, Hacı Musa'nın, sağ kalabilen kılıç artıklarını takipten vazgeçmediğini anlatır. Hacı Musa Ermeniler'in bir tekini bile sağ bırakmamak kararındadır. Hergün şafakla birlikte, dağlar Musa Beg'in aşiretlerince çevriliyor ve bitkiler yönüne yayılım ateşi uygulanıyordu. Bu gayesiz değildi. Katliam artığı kişiler, geceleri düşüncesizce şurda burda ateşler yakıyorlardı. Ama ne yapsalardı? Sahipsiz tarlalardan buğday ve arpa başakları getirip

kavuruyorlar, bazıları da ellerinde kalan yağla pişiriyorlardı. Kürt güruhu ise gece ateşleri görüp, şafakla birlikte halkı kesmeye geliyorlardı.

Bu Hamidiye eskileri Kemalist hegemonyanın Kürdistan üzerinde kurulmasının aletleridir. Hacı Musa ve diğerlerinin işlevleri sona erdikten sonra bir kenara atıldıklarında, Kürt ulusal hareketine yanaşmaya çalışmaları, yada yanaştıkları düşünülerek cezalandırılmaları bu kişileri aklamaz. Bu kez çıkarlarını başka bir kanaldan ifadeye çalışmaktadırlar.

Kemalist iktidarın pekiştiği bu dönemde Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarına yeniden ikbal kapısı açılarak önemli görevlere gelmeleri^[4] ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın rejime entegre edilmesiyle, Hamidiye kadrolarına pek iş düşmez. İşlevleri bitmiş bir kenara atılmışlardır. Bir kısmı isyanlarla alakalandırılarak idam edilirken (bunu idam sehpasına giderken kendi bildikleri kılıçların kendi boyunlarını kesmesi olarak ifade ederler) bir kısmı da sürgün edilir. Hacı Musa'da bunlardan biridir. Kemalistlerce sürgüne gönderilen bir diğer Hamidi işbirlikçi Kör Hüseyin Paşa ile yurt dışında sürgünde buluşurlar. Hacı Musa ve Kör Hüseyin 1928 yılındaki af yasasından yararlanmak amacıyla sürgünden dönerken yolda ölür. Diğerleri dönüş yolunda birbirlerine girerler, Hacı Musa'nın kardeşi Medeni, erken davranıp Kör Hüseyin ve ailesini yok eder ve kellelerini Genel Vali İbrahim Tali'ye (Öngören) takdim ederek affa mahzar olsa da Kör Hüseyin'in Haydaran Aşireti Medeni'den, Şeyh Ahmet Barzani'de kardeşi Nuh'tan öcünü alır.

Cemile Çeto ise 1925 ayaklanmasını örgütleyen Azadi cemiyetini destekleyen Bitlis bölgesindeki aşiret reisleri içinde görülmesine karşılık ayaklanmaya katılmamış ve devletin safında yer almıştır. Buna karşılık 1926 yılında İstiklâl Mahkemesi tarafından idamı mahkum edilen ve ailesi sürgüne gönderilen aşiret reisleri arasında Cemile Çeto da bulunmaktaydı. Cemile Çeto, Kemalist harekete destek veren Kürt ağaları içinde de tanınan bir şahsiyettir. Mustafa Kemal, Cemile Çeto'ya mektup göndererek, Sivas Kongresi hakkında bilgi vermekte ve kendisinden Ermenilere karşı destek istemektedir.^[5] Cemile Çeto'nun idam edilirken bu işbirliğinin sonuçlarından hayıflanarak kendisiyle birlikte mahkum olan bir arkadaşına

“Cemile Çeto, ji kere da keto,” [Eşekten olma -ya da Eşekten düşme- Cemil/..] dediği rivayet edilir. Kürt ulusal söyleminde işbirlikçiliğin sonuçlarını yermek için oldukça revaçta olan bir deyimdir.^[6]

Cemile Çeto'nun ağabeyi Bişare Çeto da öyle örnek alınacak bir önder değildir. Bişare Çeto eşkiyalıklarıyla ünlüdür. 1906'da Osmanlı yönetimiyle çatışmaya girmiş [Bişare Çeto ayaklanması...] ise de çatışma uzlaşma ile sonuçlanmış ve 1914 yılında İran sınırında (Azerbaycan'da) öldürülünceye kadar Osmanlı ordusunda milis olarak görev yapmıştır. Folklor araştırmacı Salih Kevirbiri ise sözlü Kürt edebiyatındaki kilamlardan yola çıkarak Bişare Çeto'nun Bitlis'in “Kevire Qul” (Delikli Taş) mıntıkasında Ruslarla girdiği çatışmada öldürüldüğünü yazmaktadır. (Geleneksel Kürt sözlü edebiyatında Dengbejlerin söyledikleri kilam ve uzun çiroklarda - şarkı ve manzum hikayelerde - Bişare Çeto'nun devlete karşı gözü pekliğinden, eşkiyalıkta ise gösterdiği cesaret ve cevvalıktan övgüyle söz edilir.)^[7]

Burada şunu da ilave etmeliyim ki bu ailelerden son kuşak içinde eski çizgiyi izlemeyen, Kürt ulusal hareketi içinde yer alan insanlar da bulunmaktadır: Cemile Çeto'nun torunu Derviş Akgül (Derweşe Sado da denmektedir) TKDP (Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi) kurucu ve yöneticilerindedir.

Hacı Fero [Hacı Ferro, Hacı Faro]; Muş-Varto bölgesinde “Mala Fero” (Fero Ailesi) olarak bilinen Kürt-Alevi kökenli geniş bir aileye adını veren büyük dedeleridir. Xormek aşiretinin de yönetici ailesidir. Hacı Fero, “Doğu İlleri ve Varto tarihi” kitabının yazarı Mehmet Şerif Fırat'ın da dedesidir. Aile, genellikle devlet yanlısı, Kemalist, CHP'li ve Sosyal Demokrat bir çizgi takip etmişse de; aynı aileden 70'li yıllarla beraber Kürt ulusal demokratik mücadelesine katılan birçok isim de bulunmaktadır. Özgür Politika yazarlarından Selim Fırat bir örnektir.

Aynı şeyler, Hacı Bedir Ağa'nın Rişvan aşiretinin son kuşak mensupları için de söylemek mümkündür. Sosyalizm mücadelesine omuz veren Şiar Rişvanoğlu'nu da örnek verebiliriz.

Örnekler çoğaltılabilir...

Kürtler'in Soykırım daki rolüne baktığımızda; İTC açısından temel amaç Kürtleri bu suça iştirak ettirmektir. Kürtler açısından baktığımızda, birçok neden sıralanabilir. Kürt araştırmacı M. Kalman bu eğilimleri şöyle özetler: “Kürtler'den kırıma katılanlar, adam öldürmekten çok, talan ve yağma peşindeydiler. Bunu söyleyen Muş'taki Osmanlı görevlilerinden biridir. Aşiretlerin bölgelere göre değişen tavırları söz konusuydu. Batılı Devletlerin bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına çalıştıkları inancı, Kürtler'in Ermenilere düşmanlığını geliştirdiği gibi Kürt ulusu arasında korku ve telaş yaratıyor ve kendilerinin Ermeniler'in hizmetine verileceği doğrultusunda yaygın bir propaganda ve inanç geliyordu. Bu anlayış onların Ermenilere karşı gelmelerinin en önemli nedeni oluyordu. Batılı Devletlerin 'desteğindeki' bazı Ermeni örgütleri milattan önceki dönemlere ait Büyük Ermenistan haritalarını yayınlayarak Batı-Ermenistan dışındaki mevcut Kürt topraklarını da sınırları içerisinde göstermeleri elbetteki bir olumsuzluktu.

Kürtleri önemli oranda etkiler. Ermeni partileri Batılı Devletlerin Osmanlıya yönelik hesaplarından kendi paylarına birşeyler koparacaklarına inanırlar. Bu durum Kürtler'in tepkisini çektiği gibi Osmanlıdan destek görme, onlara yakınlaşma ortamını da beraberinde getiriyordu, ilkönce Ermeni isteklerinin gerçekleşmesinin engellenmesi ve beklentisi içindeydiler. Çünkü Osmanlı işgali altında da bulunulsalar, üzerlerinde yaşadıkları topraklardan kovulacaklarının endişesi kendilerini önemli bir şekilde düşündürür. Daha düne kadar Kürt ağalarına haraç veren, onlara bağlı olan Ermeniler'in, Batı Devletlerinin de desteğiyle Kürtler üzerinde baskı uygulayacakları propagandaları Kürtleri etkiliyordu. Kürtler, kurulacak olası bir Ermeni Devleti nedeniyle topraklarını kaybedeceklerini, ağalar ise hem toprak hem de otoritelerini kaybedeceklerini düşünüyorlardı. İster istemez kendilerini yalnız hissettiklerinden Türklerin egemenliğinde de kalsalar ilk anda Ermeni isteklerini sonuçsuz bırakmak ön plana çıkıyordu. Osmanlılar Kürtlerle olan dinsel bağlılıklarını, Ermeni karşıtı politikanın merkezine oturturlar. Zaten çok uzun yıllardır sürdürülen Ermeni düşmanlığı Hamidiye Alaylarının kurulmasından sonra pratikte çok

büyük yaygınlık göstermişti. Soykırımda din faktörü önemlice kullanıldığından birçok yerde “kafirler”(!) yönelik saldırılar bu nedenle gerçekleştirilir.”^[8]

Kürt egemenlerinin Ermeniler’in zenginliğine göz dikmeleri yanında katliama iştirak eden diğer Kürt halkı için de cahillik, taassup, yoksulluk gibi etmenler sıralanabilir. Kürtler’in Soykırıma katılımına ilişkin Kürt yazar Kemal Mazhar Ahmed’in de tesbitleri önemlidir: “Ne yazık ki bilerek ya da bilmiyerek, kasıtlı ya da kasıtsız, bazı Kürtler de bu kırımlara katıldılar. Bu durumu değerlendirip araştırmak amacıyla önce, katıldıklarını gösteren birkaç örnekle işe başlamak isteriz. Urfa’da yapılan ilk kırım, bir derviş şeyhi olan Molla Sait Ahmet, verdiği bir fetva ile 28 Aralık 1895’de başlattı. Molla Sait, bir Ermeni’yi halkın gözleri önünde yere yatırıp satırla kafasını! bedeninden ayırarak işe girişti. Bu imam, katliamdan birkaç gün önce, şehrin bazı önde gelenlerini toplamış, onları bu yönde oluşturmuş ve Sultan ‘ın saltanatı için ser esirgemeyiz, buyurmuştu. Van’da yapılan ilk katliamda, Abdülhamid ve Abdülgaffar adlarında iki kardeş birlikte 200 kişiyi öldürdüler.

Böyle ‘kardeş’lerden Harput’da da bir haylisi vardı ve iki kardeş burada, bir günde 300’den fazla Ermeni’yi katletmişlerdi. Bir Kürt ağa, bir Ermeni kafilesini jandarmalardan satın almış ve bütün her şeylerine el koyduktan sonra onları öldürmüştü. Sonra, lira ve altınları yutmuş olabilirler düşüncesiyle karınlarını yararak yoklamıştır. Bu yüzden asker ve jandarmalar bir hayli servet edindiler. Altınları olup ta rüşvet veren ve bu yolla kurtulanlar ise, bir yerine, birkaç kez ölecek dünyayı seyretmeye devam ettiler. Gordlevski bu konuda şunları yazıyor: 1916 yazında, Kürtler’in, Ermenileri gruplar halinde Bitlis’e doğru yola nasıl çıkardıklarına gözlerimle tanık oldum. Bunu, Sığınma Komitesinin, kendilerine vereceği paranın hatırı için yaptıkları belliydi. Oysa Kürtler, Ermenileri, Türk’ten esirgemişlerdi ama bir köle gibi de Bitlis pazarına sürüyorlardı. Sanki, zaten ödleri patlamış olan bu kimselerde irade de kalmasın ya da Kürtler olmadan Bitlis yolunu çıkaramıyacıklarını anlasınlar isteniyordu. Dağların öte yüzünde karşılaştıkları muamele her hallerinden ve gözlerinden okunuyordu.”^[9]

Siirt Fındık köyü Ermeniler’ine Kürt kardeşleri Ferman sırasında Fındık köyünü Cizre ve

Siirt'e bağlayan ve bugün hala kullanılan 90'ar km lik yolu Ermenileri devlete ihbar etmeme karşılığı yaptırdıktan sonra yolun tamamlanmasını kutlama gagesiyle düzenlenen şölen sırasında boğazlanmışlardır.

Garos Sasuni, reaya Kürtler'in kırımlara iştirakini hayretle karşılayarak, Soykırımdaki rollerine değinir: "Hayret edilecek bir gerçekte 1915 Nisan Jenosidinde Reaya Kürtler'in, aşiretlerden daha kötü bir rol oynamalarıdır. Osmanlı idaresi aşiretlerden şüphe ettiği için Reaya Kürtleri sahneye çıkarıp, kısa vadeli jandarma olarak görevlendirip silahlandırarak, kendilerine Ermenileri kırmalarına ve bırakılmış olan mülkleriyle zenginleşmelerine izin verilmiştir. Osmanlı idaresinin kendilerine verdiği bu yetkiden şımaran Reaya Kürtler, Ermeniler'in başına tam bir bela kesilerek, son derece insafsız davranışlarda bulunmuşlardır. Ve hatta şu veya bu aşiretin yanına sığınmış olan Ermenileri de Osmanlı makamlarına ihbar etmişlerdir."^[10]

Garos Sasuni, Soykırım sürecinde, Kürtler'in Ermenileri korumasından söz ederken Kuzey ve Güney Kürdistan'daki aşiretler arasındaki Soykırıma iştirakteki farklara değinir: "1 - Kürtler ülkenin güney bölgelerinde, Ermeni kırımına çok az ölçüde katılmışlardır.

2- Birçok aşiretler kırımlara katılmamakla kalmayıp, aksine kendilerine sığınmış olan Ermenileri saklamış ve korumuşlardır. Örneğin Dersim Ermeni kurtaran ocaklardan biri olmuş ve bu sayede 20,000 Ermeni hayatta kalabilmiş, bunlar sonraları Erzincan ve Erzurum yoluyla daha doğuya geçip kurtulabilmişlerdi. Sasun'un Huyt-Modikan'lı Ermenice konuşan Kürt Şeho ailesi o bölgenin Sasun'lularını korumuştur. 1916'da Muş bölgesi Ruslar tarafından işgal edildikten sonra, oradaki Ermenileri ve o bölgedeki diğer aşiretlerin yanına sığınmış olan yakinen 12.000 Ermeni'yi toparlayıp Muş'a getirebilmişlerdi. Suriye dolaylarına sürülmüş olanlardan da edinilen bilgilere göre, Güney Kürdistan'ın güçlü aşiret reislerinin muhafazası sayesinde çok sayıda Ermeni kurtarılabildi. Ben şahsen bu konuyla ilgili olarak şu gerçeği kendim saptadım. Birçok Kürt aşiret reisleri, 1915-1917 senelerinde Ermenileri kendi muhafazaları altına alıp, onlara Kürt elbise1eri giydirerek saklamış

olduklarından, sonradan Osmanlı idarecileri tarafından cezalandırılmışlardır.”^[11]

Ermeni soykırımına katılmayan aşiretler cezalandırılmışlar ve sürgüne gönderilerek aşiret yapıları dağıtılmıştır. Ancak tüm bu korumalar Ermeniler’in bu coğrafyadan kazınması gerçeğini değiştirmez. Ayrıca kurtarılanlar Kürtler içerisinde bambaşka bir kimlikle yaşayacaklardır.

İsmail Beşikçi, Kürt Sorunu içinde sorduğu sorularda Ermeni Soykırımı ve bu süreçte Kürtler ‘in rolüne de değinerek ilginç tesbitler sunar: “Kürt bölgelerinde mülk sahibi olma durumunun Ermeni soykırımıyla ilişkisi şu olabilir: Ermenilere 1915’de soykırım yapıldı. İttihatçılar, ekonomiyi millileştirmek için, devleti ve toplumu millileştirmek için, bunu gerekli gördüler. Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, bu yazının başında dile getirdiğimiz konuşmasında bu durumu anlatmaya çalışıyordu. Rumlar sürgün edildi. Ermeni nüfus tehcir sırasında soykırımla çürütüldü. Onlardan geriye pek çok taşınmaz mal kaldı. Tarlalar, değirmenler, zeytinlikler, mandıralar, fabrikalar, atölyeler, evler, dükkânlar, bağlar, bahçeler, tarımda kullanılan çeşitli üretim araçları büyükbaş hayvanlar, sürüler vs. Gerek Türk toplumunda, gerek Kürt toplumunda pek çok ailenin zenginliğinin kaynağı bu mallardır. Yağmalanan Ermeni ve Rum mallarıdır. Bingöl, Elazığ, Muş, Bitlis, Ağrı, Van, Diyarbakır, Siirt, Kars gibi yörelerde, Ermeni mallarının bazı Kürt ailelerinin eline geçtiği düşünülebilir. Kürtler arasında bir ailenin çocuklarının, yani kardeşlerin, farklı farklı soyadları olduğu izlenmektedir.

Bunun da Ermeni mallarının yağmalanmasıyla ilişkisi olduğu varsayılabilir. Eğer bir aileye bir parça mal verileceği belirtilmişse, kardeşlerin farklı farklı soyadları almaları sağlanarak, aile daha çok mala el koymuş olabilir. Bunun, soykırımda, Kürtler’in yaygın tetikçiliğinin bir ücreti olduğu da düşünülebilir. Van Gölü’nü merkeze koyarsak, bu merkez etrafında, 1915 Ermeni soykırımından sonra şu şekilde bir nüfus hareketi yaşanmış olabilir. Kırsal alanlardan şehirlere doğru. Güneyden Kuzeye doğru bir nüfus hareketi, Ermeni mallarını yağmalamak için böyle bir nüfus hareketi söz konusu olabilir. Devletin bu sürece göz

yumduğu da açıktır. Bu sürecin devlet için çok büyük bir yararı vardır. Kürtleri soykırım sürecine iyice ortak etmek, Kürt-Ermeni çelişkisi yaratmaya çalışmak... İkinci olarak da Kürtler’de gelişebilecek milli hareketi engellemeye çalışmak. Ermeni mallarının yağmalanmasına katılan Kürtler’in, devlete, devlet görüşüne bağımlı bir hale geldikleri açıktır. Devletin, her zaman, bu malları ellerinden alabileceğini düşünen aileler, devletle işbirliği yaparak bu ilişkileri korumaya çalışacaklardır.”^[12]

Soykırımda kullanılan Kürtler’den oluşan Hamidiye alaylarına gelince: “1890 yılının Kasım ayı ortalarında, İstanbul gazeteleri, Hamidiye olarak adlandırılan Kürt alaylarının kurulmasına ilişkin bir padişah fermanı yayımladılar. Hamidiye Alayları Kürtler’in Bâbıali’ye ayaklanmadıkları, Rus-Kafkas sınırındaki bölgelerden oluşturuldu”^[13]Sırma, bu alayların Ermenilere karşı kurulduğunu ifade eder: “Abdülhamid, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu’dan asker toplayarak Ermeni isyanlarını bastırmak için, Hamidiye adında özel bir ordu kurdu.”^[14]

Akçam Soykırımda önemli rolleri bulunan Hamidiye Alaylarının (ittihat yönetiminde adı Aşiret Alaylarına çevrilmiştir) işleyişi ve niteliklerine ilişkin olarak: “Hamidiye Alayları’nın kurulması ile ödüllendirme mekanizmasının daha da sistematik bir karakter kazandığını görmekteyiz. Bu birliklerin her türlü giderleri yaptıkları baskın, soygun ve katliamlardan elde ettikleri gelirlerle sağlanıyordu. Ayrıca bu birlikler katılanlar her türlü vergiden muaf tutuluyorlar ve ilgili aşiretlere devlet tarafından arazi veriliyordu.”^[15]

Katliamı gerçekleştirmek için iki halk arasında nifak sokulması da ihmal edilmez: “Doğu Anadolu’da Ermenilerle Kürtler’in gizlice anlaşmasından korkan Abdülhamit, potansiyel düşmanlarını bölmek için İslam-Hıristiyan rekabetini uyandırmıştı.”^[16]Van’da yaşayan Amerikan ve Alman misyonerler, 1914-15 kış aylarında, Doğubeyazıt ve Eleşkirt civarındaki 52 Ermeni köyünün tümünün Hamidiye alaylarınca basıldığı, yağmalandığı ve tahrip edildiğini aktarırlar.^[17]

Kürt araştırmacı Kemal Mazhar Ahmed Abdülhamid’den başlayarak Ermeni Soykırımına

Kürtler'in sistemli olarak dahil edilmesini şu sözlerle ifade eder: “[E]gemen güçler, -öncelikle Abdülhamid döneminde- bu vahşetin bütün vebalin Kürtlere yüklemek, bu olayı geriliğin, kör dinsel inançların bir yansıması olarak göstermek istediler. geriliğin ve kör inançların, Kürtler'in bir bölümünün bu katliama katılmaya, “kafir” kanıyla ellerini “yeşile” boyamaya ittiğini belirtmiştik. Kimi Kürtler selavat getirerek Ermeniler'in başını kestiler. Bu noktada ister istemez akla şu soru geliyor: Gerek Türk, gerek Kürtler ve bölgedeki diğer uluslar, bu katliamların öncesindeki dönemlerde çok daha geri bir durumda bulunuyorlardı ve dinsel inançları da oldukça katıydı; buna karşın ne Kürtlerle Ermeniler, ne de Kürtlerle Asurlar arasında değil bu türden katliamlar, huzursuzluklara yol açacak nitelikte problemler bile görülmemişti. Niçin? Birçok yabancı yazar geçmişte Kürtlerle Kürdistan'daki müslüman olmayan topluluklar arasında süregelen iyi ilişkilere dikkati çekmiş ve bunu Ortadoğu'da en olumlu bir örnek olarak nitelemiştir.

K. Mason, Londra'daki bir coğrafya cemiyetinde Kürdistan'la ilgili olarak yaptığı bir konuşmada bu konuda şöyle diyor: Çoğumuzda çarpık bir düşünce var, güya Ermeni kırımlarının suçlusu Kürtlerdir. Oysa müslüman olmayanların büyük bir bölümü savaştan önce, (yani 1. Dünya Savaşı-yaz.) Kürdistan'da çok mutlu bir yaşam sürdürüyorlardı. Milletler Cemiyeti, Musul sorununu incelerken de bu duruma özel olarak işaret etti. Bunun yanı sıra V. Gordlevski, din farkı, müslüman Kürtler ile gavur Ermeniler arasında hiçbir olumsuz rol oynamadı, demektedir, Ermeniler'in camilere ve Kürtler'in de kiliselere ne kadar rahatlıkla girip çıktıklarını belirtmektedir. Gerçek odur ki etkili bir el, karanlık bir gölge, Kürtler'in dinsel inançlarını kullanarak onları Ermeniler'in üzerine sürmüştür. Gerçeğin böyle olduğunu kanıtlayan çok sayıda belge vardır. Birçok yörede Padişah'ın emri ile müftü, imam ve din görevlileri halkın dinsel duygularını körükleyerek ‘kafirleri’ öldürmeleri için tahriklerde bulundular.

İlk kırimda Palu Müftüsü, halkın talan yapmak yerine, daha çok Ermeni'yi öldürmeye önem vermesi gerektiğini söyledi. Erzurum şehir yöneticileri de açık çağrı yaptılar: Gavurları öldürün, hiç kimseden korkmayın. Yaşamak müslümanların hakkıdır, gavurlara ölüm/.

Sivas'da, Urfa'da derviş ve mollaların sloganları bunlardı. Arapkir'de, Ermenileri öldürmek Muhammed'in ümmeti için görevdir, propagandaları ile halkı galeyana getirdiler. Bu yolla, birçok insanı şartlandırıp kiliseye gidenlerin üstüne saldırttılar. Zihni çelinen birçok Kürt, Ermeniler'in katlini 'gaza' olarak görüyor ve bu nedenle selavat getireninden elini geri çekiyordu. [Siirt'te müftünün fetvasıyla 5 Ermeni'yi öldürenin cennete gideceği vaat edilir. Cahil halk da buna inanır ve Ermenilere karşı bir süre avı başlar. Ancak kafirler öldürülmeden önce selavat getirmeye davet edilmesi gerekiyordu. Buna inanıp süre avına çıkan biri ancak dört kişi öldürebilmiş, cennetin anahtarı için beşinci kişiyi aramaktadır. Bir mağarada saklanan haber verilen Ermeninin peşine düşerek yakalar. Fetva gereği selavat getirmesini ister. Ermeni kurban cevaben sen sözlerini söyle ben tekrar edeyim cevabını verir. Katil ise selavatın sözlerini bilmemektedir. Katil söyleyemez kurban tekrar edemez. Ermeni canından olur. Katil cennetin anahtarını garantiler].

Bu biçimde ve önceden hazırlanmış bir plana göre cahil bazı Kürtler'in, beyinleri yıkanmış ve zorla Ermeniler'in karşısına çıkarılmışlardır. Açıktır ki bunun sorumluluğu, onları bu eylemlere itenlere aittir. Katliamlara katılanların büyük bir bölümünün Hamidiye Alayları'na mensup oluklarını da göz önünde tutmak gerekir. Bu askeri kuvvet, Kürtleri bu işe hazırlamak amacıyla oluşturulmuştu ve daha ilk günden bu doğrultuda çalışmalar yapıyordu. Örneğin Diyarbakır'da yapılan ilk katliamı, kent dışından getirilmiş olan bu birlikler gerçekleştirdi. İkinci kırimda, Erzurum'da, yöneticiler Hamidiye birliklerine açıkça görev verdiler. Hamidiye Alayları, ordu ve jandarma gibi miri, yani saltanata bağlı bir kurumdu. Bu nedenle, buna bakılarak Kürt halkının da kırimlara katıldığı sonucu çıkarılmamalıdır. Bir kısım derebey, ağa ve Hamidiye komutanları, keselerini doldurmak, yeni mal ve topraklar elde etmek için Ermeni katliamını, kendileri bakımından fırsat bildiler. Örneğin Palu'da, Sekrat köyü beyi İbrahim, serbest bırakılan birçok Ermeni'yi himayesine aldı, onların mal ve servetlerine el koydu ve herşeylerini gaspettikten sonra da kapı dışarı etti. Daha başka yörelerde de ağalar aynı yöntemi uyguladılar. Derebeylerin isteği, Ermeniler'in topraklarına el koymaktı ve herkesi bu yönde teşvik ettiler.

1915 Temmuz başlarında, ağır silahlarla donatılmış 20.000 kişilik bir askeri kuvvet, 11 adet topla birlikte İstanbul'dan Muş'a gitmek üzere yola çıkarıldı. Aynı ayın 1'inde o toplar, Muş şehir merkezindeki Ermeni mahallelerini dövdüler. Muş Mutasarrıfı'nın yanı sıra, birçok yönetici bu katliamda açıkça yer aldı ve yönetti. Yine soruna dikkatle eğilindiği zaman, Kürtler'den bazılarının da, yöneticilerin zorlamaları sonucu bu eylemlerde yer aldıkları açıkça görülür. Bazı yoksul ve aç kimselerin, talan ve soygun amacıyla bu katliamlara katıldıkları söylenebilir, ama yöneticiler bununla yetinmediler. Çünkü, Ermeniler daha çok Kürtler'in eliyle öldürülsün istiyorlardı. Biz, Kürtlere, Ermenileri ortadan kaldırmaları için emir verdik, maalesef öldürmekten çok talan yapıyorlar. Bu sözler, birinci kırım sırasında Muş'da görevli olan birine aittir. Saf birçok Kürt, sultan ve derebey emrettikleri için bu işi yaptığının farkında idi. Çok defa, Kürtler bu olaylarla ilgili olarak önceden Ermenilere haber ulaştırdılar.

Birçok yerde yöneticiler, cezaevinde bulunan Kürt mahkumları, -ki içlerinde katil ve eşkiyalar da vardı, Ermenileri öldürmeleri karşılığında serbest bıraktılar. Bu tür uygulamalara bütün Ermeni kırımlarında rastlamaktayız. Abdulaziz Yamulki'nin belirttiği gibi, çeşitli bölgelerde mahkumlara Kürt giysileri giydirildikten sonra, gruplar halinde Erzurum, Diyarbakır gibi şehirlere gönderildiler. Birinci katliam sırasında bazı yörelerde yönetim, askerlere de Kürt giysileri giydirerek katliam yapmaya gönderdi. mahkumlar, kötü kişiler ve Hamidiye Süvarileri, belirli bir yerde toplanıyor, yöneticiler kendilerine akıl verip duygularını okşadıktan sonra Ermeniler'in üstüne gönderiyordu. Bu durumlara bizzat kendi gözleriyle tanık olmuş bir kısım Ermeniler, yazdıkları mektuplarda şunları anlatırlar: Halkı Ermenilere karşı harekete geçirmek için, gerekli ön hazırlıkları yapsınlar diye, ilkin bir miktar yabancı görevlendirilirdi. Bunlar, katliamdan önce ve sonra çeşitli suçlar icadediyor, en çok da İsyancı olduklarını yayıyorlardı ^[18]

İsveçli araştırmacı David Gaunt, 2007 tarihinde İstanbul 27. Kitap Fuarında yaptığı konuşmasında Bölgedeki olayları şöyle özetler: İtihad ve Terakki Cemiyeti'nden yerel siyasetçilerin bölgedeki bütün Hıristiyanları silip süpürmeye kararlı oldukları anlaşılıyordu.

İstanbul’la yaptıkları yazışmalarda, ya Asurlara “Ermeni” diyor ya da “asiler” gibi her anlama çekilebilecek bir terim kullanıyorlardı. Karma Hıristiyan nüfus barındıran şehirler ve büyük kasabalarda, ilk toplanıp infaz edilenler Ermeniler’di. Sonra sıra Katolik ya da Protestan Asurlara geldi. En son kurbanlarsa, Süryani Ortodoks Kilisesi’ne bağlı olanlardı. Sancağın çok sayıda görevlisi sözlü iletilen Hıristiyan karşıtı planları protesto etti. İki mutasarrıf başka vilayetlere atanırken, bazı kaymakam ve küçük memurlar suikasta kurban gittiler. Valilik imha amaçlı özel bir komite kurdu. Elli üyeden oluştukları için, güneyde Arapça elli anlamına gelen el-Hamsin adıyla tanınan mahalli milis güçleri örgütlendi. Milis köyleri kuşatıp yok edecekti. Daha büyük ya da direniş beklenen yerlerde bazı Kürt aşiretlerine de çağrı yapılacaktı. Hayatta kalanlar çoğu kez belirli aşiretlerden söz ediyorlardı. Açıkçası bazı aşiretlerin bu olaylarda öne çıktığı görülüyordu. Ne var ki, katliamlara açıkça karşı çıkan aşiretler de vardı. Hatta Haverkan aşireti ve birçok Yezidi Kürt gibi Hıristiyanları aktif bir biçimde koruyan aşiretlere de rastlanıyordu.

Diyarbakir’deki Ermeni katliamlarına ilişkin Şevket Beysanoğlu katliamın bu güne uzanan ip uçlarını verir. Ermeni Kırımları Diyarbakir’e vali olarak atanan Dr. Mehmet Reşit Bey’in (Şahingiray) gelmesiyle başlar. Beysanoğlu olayı şöyle anlatıyor: “Dr. Mehmet Reşit Bey göreve başlar başlamaz durumun vehametini, Müslüman halkın içinde bulunduğu gergin havayı hemen anlamış ve bazı önlemler alarak, girişimde bulunmak gereği duymuştur. İlk iş olarak, Mektupçu Bedri, Jandarma komutanı Rüştü, eşraftan Yasinzade Şevki, Pirinçzade Fevzi, Müftüzade Şeref beylerden oluşan bir Tahkik Heyeti oluşturdu. Peşinden, sivil halktan bir milis alayı teşkil edildi. Bu alayın başında Cemilpaşazade Mustafa Bey (albay) bulunuyordu. Diğer milis subayları şunlardır: Binbaşı Yasinzade Şevki (Ekinci) Yüzbaşılardan: Zazazade Hacı Süleyman, Çerçizade Abdulkerim,

Direkçizade Tahir, Pirinçzade Sıtkı (Tarancı), Teğmenler: Halifzade Salih, Ganizade Servet (Akkaynak), Muhtarzade Salih, Şeyhzade Kadri (Demiray), Piranzade Kemal (Önen), Yazıcızade Kemal, Hacı Bakır”^[19]

Beysanoğlu Diyaribekir'deki katliamların boyutundan söz ederken imha yerine sürgün kelimesini kullanmaktadır. Oysa Beysanoğlu'nun zikrettiği telgrafın orijinalinde imha kelimesi kullanılmaktadır. Zaten Dr. Reşit inkar da etmemektedir. "Vali Dr. Mehmet Reşit Bey'in İçişleri bakanlığına gönderdiği şifreli telgrafında (15 Eylül 1331), bölgeden sürülen [katletme kelimesinin Ermeni adedinin 120 bin olduğu bildirmektedir."^[20] Resmi rakamlara göre 120 bin Ermeni Musul'a göç ettirilerek "temizlenmiştir". İşin aslı 120 bin Ermeni'nin soykırıma uğratıldığıdır. David Gaunt'da incelemesinde kayıplara ilişkin rakamlar verir. Hristiyanların can kayıpları çok yüksektir: Diyarbakır'da nüfus kaybı Gregoryen Ermenilerde % 97, Katolik Ermeniler'de % 92, Kildani Asurlar'da % 90, Süryani Ortodoks Asurlar'da % 72 ve Süryani Katolik Asurlar'da % 62'ydi. Bu vilayette düşman ordular arasında neredeyse hiç çatışma olmadığı düşünüldüğünde, bunlar çok yüksek yüzdeler.

Naci Kutlay Diyaribekir'de olanları ve Kürtler'in rolüne ilişkin:" 1915 Ermeni olaylarında Diyarbakır'ın önde gelen Kürt eşrafi devletle birlikte gerekeni yaptılar. Dr. Reşit 1. Dünya Savaşı sonunda Ermeni öldürülmeleri nedeniyle İstanbul'da yargılandı. İdama mahkum edilen Dr. Reşit Bekir Ağa Bölüğü hapisanesinden kaçtı ve Şişli'de sıkıştırılınca intihar etti. Bunları ancak yaşlı Diyarbakırlılar bilir. Kürtler de bu konuları konuşmadılar. Ziya Gökalp, Pirinçizade Feyzi, Zülfü Tigrel ve Süleyman Nazif de Ermeni öldürülmelerinden suçlanarak İngiltere yönetimindeki Malta Adası'na sürüldüler. Kurtuluş Savaşı içinde bırakıldılar. Diyarbakır Valisi Dr. Reşit Bey Ermenilere kötü muamelede bulunmadığı ve emirleri yerine getirmediği için Lice Kaymakamı Hüseyin Nesimi Beyi Diyarbakır'a çağırttı ve yolda Çerkez Harun çetesine öldürttü."^[21]

Son sözü Kürt Sorunu üzerindeki yıllardan beri örtülen ölü toprağını kaldıran ve Ermeni Sorunu ve Kürt Sorunu İlişkisinin incelenmesinde yeni perspektifler sunan İsmail Beşikçi'ye bırakalım:

"Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Alevilik sorunu Türkiye'nin temel sorunlarından. Kürt sorunu, Ermeni sorunu elbette kendi başlarına, ayrı ayrı sorunlardır. Ama bu iki sorunun

birlikte ele alınması, toplumsal ve politik ilişkileri çok daha açıklayıcı olmaktadır. Sorunu şu şekilde koymak mümkündür. 1915^fde yaşama geçirilen soykırımdan sonra, pek çok taşınmaz mal ortada kaldı. Bu Ermeni mallarının akıbeti incelenmeye değer bir konudur.

Ermeniler'den kalan evler, dükkânlar, atölyeler, tarlalar, bağlar, bahçeler, ambarlar, değirmenler, ağıllar, mandıralar, tarımda ve sanayide kullanılan, Karasaban, kağrı, araba, örs, vs gibi üretim araçları vs. ne oldu? Büyükbaş hayvanlar, koyun sürüleri ne oldu? Bu konuda şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Bir defa, soykırım sırasında tetikçi olan, Kürtler'in, Kürt ailelerin olması mümkündür. Bu Kürtler, bu aileler, ağalardan, şeyhlerden, aşiretlerden vs. olabilir. Ermeni soykırımının planlanması, organize edilmesi, yaşama geçirilmesi, elbette İttihat ve Terakki Fırkası'nın eseridir. Ama bu gibi işlerde Kürt tetikçilerin kullanılması Türk egemenlik sisteminin üzerinde özenle durduğu bir konudur.

O zaman bu tetikçiliklerinin bir ücreti olarak, bu taşınmazlardan bir kısmı onların denetimine, istifadesine sunulmuş olabilir. İttihatçılar, Ermenilere karşı kullanılmak üzere, cezaevlerindeki tutuklularla ve mahkûmlarla da pazarlık yaptılar. Eğer Ermenileri yaşadıkları yerlerden, bir daha oralara dönemeyecekleri şekilde uzaklaştırırlarsa, onlardan kalan taşınmaz malların bir kısmının, büyükbaş hayvanların, koyun sürülerinin vs. kendilerine verileceği söylenmiştir. Uzaklaştırma işine kitlesel öldürmeler de dahildir. Eğer Ermenilere karşı bu tür operasyonlara girişirlerse, serbest bırakılacaklar, savcılıklardaki veya adliyedeki dosyaları kapatılacaktır.

Ödülün büyüklüğü karşısında pek çok Kürt bu operasyonlarda rol almış olabilir. İşte Ermeniler'den kalan taşınmaz malların bir kısmının da bu tür kişilere, ailelere verilmiş olması mümkündür. Çevredeki Kürtler'den bir kısmı, Ermeniler'den kalan taşınmazlara fiilen sahiplenmiş olabilir. [Bazı Kürt egemenlerinin konaklarının duvarında Ermenice yazılar halen durmaktadır] Bunların, ileride, tapuya geçirilmesi sürecinde, devletin bu Kürtler'den, bu ailelerden istediği, herhalde, devlete sadakattir. Devlete karşı bir tutum saptandığı zaman, bu ailelerin, bu Kürtler'in elinden taşınmazlarının alınacağı herhalde, kendilerine söylenmektedir. Şöyle bir durumu da varsayabiliriz: canını kurtarmak için

Müslümanlığı kabul etmiş Ermeniler, Ermeni aileler de olabilir. Bunlar, mallarını-mülklerini, bunların en azından bir kısmını korumuş olabilirler. Bütün bu ilişkileri mikro düzeyde incelemekte yarar vardır.

Örneğin bu ilişki Lice'de, Silvan'da, Bismil'de, Karakoçan'da, Kiğı'da, Hınıs'ta, Digor'da, Derik'te, Muradiye'de, Kızıltepe'de, Başkale'de, Bitlis'te, Muş'ta, Çukurca'da vs. nasıl gelişti konusunun ayrıntılı bir şekilde, zengin olgusal dayanaklarıyla incelenmesi gerekir. 1915'de soykırıma uğrayan sadece Ermeniler değildi. Asuri-Süryani ve Kildani halklar da soykırım yaşadılar. O zaman, onlardan kalan taşınmazları akıbeti üzerinde de durmak gerekir. Bütün bunların, Ermeni ve Asuri-Süryani soykırımlarının, Kürt coğrafyasında, toprak-insan ilişkilerinde, toprak mülkiyeti yapısında çok önemli değişikliklerin yarattığı kabul edilebilir. Örneğin, bugün, 1915'den önce, Ermeniler'in veya Süryanilerin yaşadığı köylerde, koruculuğun daha kolay bir şekilde örgütlendiği söylenebilir. Bu olaylar, mikro düzeyde incelenebileceği gibi, makro düzeyde de incelenebilir. 1915'de bazı Kürt aileler, Ermenilere karşı geliştirilen operasyonlarda, Ermeniler'in sürülmesinde rol sahibi olmuş olabilir. 1990'lardaysa, bu Kürtler, devlet zorlamasıyla yerlerinden-yurtlarından sürülmüşlerdir. Yirminci yüzyılın başlarında ve sonlar³²ında meydana gelen bu iki olgunun irdelenmesi, artık tarih felsefesinin alanına girmektedir.”^[22]

Bu tartışmada Berzan Boti'nin davranışı örnek alınabilecek ender bir davranış olarak önümüzde durmaktadır.

⁶ 10/7/1921gün ve1059/232-5 sayılı kararname ile “Hacı Musa Kürdi'ye, Müdafaa-i Milliye ve Dâhiliye Vekâletlerince toplam 1000 lira gönderilmesi.” BCA. 30.18.1.1/3.30.10.

“Naci Kutlay, Kürt Tarihine yeni bir gözle bakmanın zamanıdır. Söyleşi Çetin Çeko, www.gelawej.org

^[2]Naci Kutlay, Kürt Tarihine yeni bir gözle bakmanın zamanıdır. Söyleşi Çetin Çeko,

www.gelawej.org

[3] İpsiz'le ilgili daha fazla bilgi için Sait Çetinoğlu, İpsiz Recep, Kaldıraç Aralık 2008, sy 94, www.mavidefter.org

[4] Sait Çetinoğlu, Jöntürklerin İki Dönemi İki Yüzü, Resmi Tarih Tartışmaları-3 İttihatçılık'tan Kemalizm'e, Ed. F. Başkaya, S. Çetinoğlu, Özgür Üniversite K. 2007

[5] "Garzan'da Cemil Çeto Beye" (Erzurum, 13 Ağustos 1919) , Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, C. I, s. 126-127

[6] İsmail Beşikçi, "Kimlik, Kimlikler'", 20.06.2008, Peyamaamazadi.com

[7] Salih Kevirbiri, "Filite Quto" -Serpehati-Dîrok- Sosyoloji, 20 kilam, 20 Qevimin, Nefel, Stockholm,2002

[8] M. Kalman Batı-Ermenistan (Kürt ilişkileri) ve Jenosid, Zel yayınları, 1994. sh.137

[9] Ahmed Kemal Mazhar, Kürdistan ve Ermeni Soykırımı, çev Mustafa Düzgün, Kürdistan y.Stocholm 1986,s 60-61, Ahmed'in çalışması Doz Yayınları tarafından da yayınlanmıştır.

[10] Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, Çev. Bedros Zartaryan, MemoYetkin. Med Yayınları, 1992. sh 241

[11] Garo Sasuni, Age. sh 240-241

[12] İsmail Beşikçi, Resmi Tarih: Kürt Sorununda Temel Sorular, Resmi Tarih Tartışmaları 6- Resmi Tarihte Kürtler. Özgür Üniversite Y. 2008, sh. 448-449

[13] Kendili. Die Kurden unter den Osmanischen Herrschaft, Kurdistan und die Kurden, Göttingen, 1984, c.1, s.61, akt. AKÇAM Taner, age. s.86-87

[14] SIRMA İhsan Süreyya, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, Ocak 2000, s. 34

[15] AKÇAM Taner, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Yay. Ankara - 2002, s. 96

[16] ABEL Oliver, Yaralı Bellek, Türkler Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik (Yayıma Hazırlayan Stephane YERASİMOS), Doruk Yayımcılık, Ankara 2002, s.181

[17] AKÇAM Taner, age. s. 244

[18] Ahmed Kemal Mazhar, Kürdistan ve Ermeni Soykırımı, çev Mustafa Düzgün, Kürdistan y. Stocholm 1986,s 62-71

[19] Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, 2.Cilt, S: 780, Diyarbakır Büyükşehir Yayınları, Ankara, 2003 s 793794

[20] Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, 2.Cilt, s 800

[21] Dr. NACİ KUTLAY Yine Ermeni sorunu! Özgür gündem 27 Mayıs 2006

[22] İsmail Beşikçi, Sunuş, Resmi Tarih Tartışmaları 6- Resmi Tarihte Kürtler. Özgür Üniversite Y. 2008, sh 1315

Diğer Yazıları: <https://tarihvetoplumlar.com/sait-cetinoglu/>